

OSMANLI TARİHİNİ YENİDEN YAZMAK

Gerileme Paradigmasının Sonu

Hazırlayan: Mustafa Armağan

TİMAŞ YAYINLARI | 2562
Osmanlı Tarihi Dizisi | 65

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

EDITÖR
Adem Koçal

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1 ve 2. BASKI
Osmanlı Geriledi mi? adıyla Etkileşim Yayınları

3. BASKI
Temmuz 2011, İstanbul

ISBN
978-605-114-525-9

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alınıp yapılabilir.

OSMANLI TARİHİNİ YENİDEN YAZMAK

Gerileme Paradigmasının Sonu

Hazırlayan: Mustafa Armağan

Aziz hocam

Mehmet Genç'e

hürmet ve minnetle

19.3.2012

3. Baskı
2014

MUSTAFA ARMAĞAN

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre'de doğdu (24 Şubat 1961). İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olduktan sonra çeşitli yayınevlerinde editör olarak çalıştı. 1995-1996 arasında İzlenim dergisinin, 2000-2002 arasında da Da (Diyalog Avrasya) dergisinin yayın yönetmenliklerini yürüttü. Halen serbest yazar olarak çalışmaktadır.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (Risale Yayınları, 4 cilt, İstanbul 1988) ve Osmanlı Ansiklopedisi (Ağaç Yayıncılık, 7 cilt, İstanbul 1993) adlı çok ciltli çalışmaların yayın koordinatörlüklerinde bulundu. M. M. Şerif'in 4 ciltlik A History of Islamic Philosophy adlı edisyonunu, İslâm Düşüncesi Tarihi adıyla (İnsan Yayınları, İstanbul 1990-91) yayına hazırladı.

Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 3 defa ödüle layık görüldü: Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Fritjof Capra'dan, Tercüme halinde, 1989); Şehir, ey Şehir (Deneme halinde, 1997); Osmanlı: İnsanlığın Son Adası (Fikir halinde, 2003).

Yayınlarımızdaki Diğer Eserleri

- Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler (2005)
- Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şehrengiz (2006)
- Ufukların Sultanı: Fatih Sultan Mehmed (2006)
- Küller Altında Yakın Tarih (2006)
- İnsan Yüzlü Şehirler (2006)
- Yakın Tarihin Kara Delikleri / Küller Altında Yakın Tarih 2 (2006)
- Efsaneler ve Gerçekler / Küller Altında Yakın Tarih 3 (2007)
- Korku Duvarını Yıkarak / Küller Altında Yakın Tarih 4 (2009)
- Paşaların Hesaplaşması / Küller Altında Yakın Tarih 5 (2010)
- Osmanlı'yı İmparatorluk Yapan Şehir: İstanbul (2007)
- Büyük Osmanlı Projesi (2008)
- Osmanlı'nın Mahrem Tarihi (2008)
- Avrupa'nın 50 Büyük Yalanı (2009)
- Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı-1 (2009)
- Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı-2 (2009)
- Kır Zincirlerini Osmanlı (2010)
- Osmanlı: İnsanlığın Son Adası (2010)
- Fatih'in Rüyası (2010)
- Türkçe Ezan ve Menderes (2010)
- Geri Gel Ey Osmanlı! (2010)
- Osmanlı'nın Kayıp Atası (2010)
- Cemil Meriç'in Dünyası (2010)
- Tek Parti Devri (2010)
- Kâzım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz (2011)
- Bulutları Delen Kartal / Cemil Meriç ile Konuşmalar (2011)

i ç i n d e k i l e r

Yazarlar.....	7
Önsöz.....	11
<i>Mustafa Armağan</i>	
Giriş	19
<i>Mustafa Armağan</i>	
1. 'Osmanlı Gerilemesi' Masalından Uyanmak!	31
<i>Mustafa Armağan</i>	
2. Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhitâtı Üzerine Bazı Düşünceler.....	59
<i>Bernard Lewis</i>	
3. Osmanlı Tarihinde Dönemler	79
<i>Halil İncalcık</i>	
4. Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi	97
<i>Cemal Kafadar</i>	
5. Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış	151
<i>Linda T. Darling</i>	
6. Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu: 15. ve 18. Yüzyıllar	165
<i>Jane Hathaway</i>	
7. Osmanlı "Gerilemesi" ni Yeniden Düşünmek: 15.-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu.....	175
<i>Jonathan Grant</i>	

8. Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım	199
<i>Kemal H. Karpat</i>	
9. Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların "Gerileme" Edebiyatı	223
<i>Douglas A. Howard</i>	
10. Mustafa Âli ve Kültürel Yozlaşma Görüşü	249
<i>Rhoads Murphey</i>	
11. Yükseliş de, Gerileme de Askeri Kriterlere Göre Anlamalı Tasnifler	267
<i>Cornell H. Fleischer</i>	
12. II. Abdülhamid ve İmparatorluğun Sonu	283
<i>İlber Ortaylı</i>	
13. Osmanlı Tarihyazımı ve "Gerileme" Kavramına Yönelik Değişen Tavrılar.....	291
<i>Donald Quataert</i>	
14. Bir Historiyografik Model Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi	303
<i>Uğur Tanyeli</i>	
15. Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi	319
<i>Mehmet Genç</i>	
İndeks	327

Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi*

Mehmet Genç

Tarihte dönemlendirme, tarih mesleğinin ortaya   kışından beri, ama herhalde daha çok 17. yüzyıldan bu yana çeşitli kültürlerde tartışılan, üzerinde düşünülen bir konudur. Tarihin diğer disiplinler arasında özel bir konumu var. Tarih deyince iki ayrı şeyi hatırlarız: Bir yaşanmış, olup bitmiş olaylar, bir de bu olaylar hakkındaki bizim meydana getirdiğimiz bilgiler. Bu, Türkçede ve bildiğim kadarıyla Batı dillerinde de aynı kelime ile ifade edilir. Tarih denildiği zaman bunlardan hangisinin kast edildiğini, ayrıca belirtilmediği sürece anlamak kolay değildir. Ayırmak için çeşitli yollar denenmiştir ama çok başarılı olunamamıştır. Bunun çok basit bir nedeni olduğuna inanıyorum: Burada epistemolojik bir problem var.

Tarih dediğimiz zaman yaşanmış olan tarih ile onun hakkındaki bilgilerimizin her ikisi de söz konusudur. Bizim bildiklerimizin dışında kalan geçmiş, Kant'ın "noumen"i gibi ulaşılması, erişilmesi

* Bu yazı, Mehmet Genç'in 1999 yılında verdiği aynı adlı bir konferans metnine, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul 2000, Ötüken Yayınları) adlı kitabındaki bazı pasajlar ile Yalçın   etinkaya'nın 17-18 Ekim 1999 tarihlerinde *Yeni şafak* gazetesinde yazarla yaptığı röportajdan bölümler eklenerek tarafımızdan oluşturulmuştur. Dileğim, Mehmet Genç hocanın, metinlerine dağılmış bir halde duran dönemlendirme hakkındaki görüşlerini ve elbette 'modeli'ni, bizzat kendisinin bir makale halinde k  milen ifade etmesidir. Kendisine, konferans metnini lutfetmek nezaketinde bulunduğu için teşekkür ediyorum [Hazırlayanın notu].

mümkün olmayan bir alanı oluşturur. Bizim epistemik aletlerle yakalayabildiğimiz kısmı, tarih bilgisi içinde yer alır. Tabii bu, başka bilimlerin de söz konusudur. Bir fenomenler sektörü hakkında bilimlerin bildiğinden başka bilgi olup olmadığı tartışılabilir. Ama her bilimin incelediği fenomenlerle kendisi arasında az çok fark koyduğu, fizik hariç, söylenebilir. Tarihte bu fark hemen hemen kayboluyor. Tarihçi yaşanmış olan geçmişten kalan kalıntılara bakarak, onlar üzerinde çalışarak olup bitmiş olan geçmişin nasıl olmuş olabileceği hakkında tasavvurlar geliştiriyor, inşa etmeye çalışıyor, açıklamaya ve yorumlamaya gayret ediyor.

Arşivlere gittiğimiz zaman, çok tabii olarak okyanus gibi verilerle karşılaşma hissine kapılırsınız ama geçmişin kendisinden bize kalanlar, yaşanmış olanın çok küçük bir bölümüdür. Bir kere, tarihin kullandığı çok çeşitli kalıntılar var ama bunların en önemlisi, yazılı belgelerdir. Yazılı belgeler, yaşanmış olanların zihinlerden kâğıtlara intikal etmiş bölümleridir. Bunlar da yaşanmış olanların ekseriya küçük bir bölümüdür. Bunu kendi ferdî hayatımızdan da tahmin edebiliriz. Yaşadığımız acılar, sevinçler, problemler, bunları çözmek için geliştirdiğimiz çareler ve bulduğumuz hal tarzlarının bolluğu karşısında bütün bunlar hakkında zihnimize kaydettiğimiz, zihnimize intikal eden kısım oldukça azdır. Bunlardan kağıda geçirip kaydettiklerimiz ise çok daha azdır. Ne kalır hayatımızdan? Doğum, askerlik, diploma, evlenme gibi şeyler. İnsanın, toplumun geçmişi ile ilgili kaydedilenler de yaşanmış olduğunu farz ettiğimiz fenomenlerin küçük bir bölümünü ihtiva eder. Onun da büyük bir kısmının kaybolduğunu hepimiz biliyoruz. Sonra bize intikal edenlerin de ancak küçük bir bölümü tasnif edilmiş ve okuyucuların, araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Şimdi süzüle süzüle tavşanın suyunun suyu gibi bize intikal eden kalıntılardan neler olup bitmiş olduğuna ulaşmaya çalışmak, tarihçinin çok zorlu, meşakkatli bir iş karşısında olduğunu çok net olarak gösteriyor. Bu kalanları, kalıntıları size eğlenceli bir şekilde gösterebilirim. Örneğin, üniversite hayatımdan hatırladığım şöyle bir Amerikan bilmecesi var: 'Ortasında iki tane çizgisi olan bir dikdörtgen veya kare düşünün. Sizce bu iki çizgi neyi ifade eder?' Bilmeceye göre bu iki çizgi, bir zürafa boynunun pencereden görünüşüdür. İşte kalıntılar bu tip şeylerdir. Bu iki çizgiden zürafaya intikal etmek

tarzında zorlu bir işin içindedir tarihçi. Onun için çeşitli teknikler, kavramlaştırmalar, aletler kullanarak zürafaya intikal etmek için uğraşır. Bu tip anlamsız parçaları bir araya getirip bir kozmos, geçmişten kalan kalıntıların kaosundan anlamlı bir dünya inşa etmeye gayret eder. Bu faaliyetin bir bölümü olan dönemlendirme, bir epistemik yol gösterici kavramlaştırmadır. Önemli bir faaliyetidir tarih çalışmasının.

Kolay bir iş değildir tarihi dönemlendirme. Bir kere tarih, bildiğimiz ve anladığımız kadarıyla, senfoni gibi sürekliliklerden örülmüş bir alemdir. O süreklilikleri kaçınılmaz şekilde sun'ı olan bölümlere ayırmak oldukça zahmetli, teorik soyutlama gerektiren bir faaliyettir. Tarihçiler genellikle teorik çalışmalardan pek hoşlanmadıkları için dönemlendirme işini de yapmaya fazla yönelmezler. Tarihin teorik meselelerini genellikle filozoflar ele alırlar. Ama onlar tarih bilmez; tarihçiler de felsefe bilmez. Bu iki yakası bir araya gelmeyen bir epistemik *no man's land*'dir. Tarih sahasında dönemlendirmede yalnız teorik kavramlar değil, olup bitenlerin muhtevasına ait bilgiler de lazımdır. Bunlar ise teoriye alışmış olan insanların, tarih-dışı zihinlerin pek başarılı oldukları bir alan değildir.

Dönemlendirmede Osmanlı tarihine girerek daha ayrıntılı bir zemine geçebiliriz. Bizim bilinen bir dönemlendirmemiz vardır. Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi sanırım ilkokulda da okunuyordur: Kuruluşu, yükselişi, duraklaması, gerilemesi ve dağılması. Bunun değişik varyantları yüz senedir, belki bu yüzyılın başından beri ifade ediliyor. Dönemlendirme, bir sınıflandırmadır; belli bir kronoloji içinde bir sınıflama. Bu kronoloji içinde, dönem içinde olup biten olayların bir dönemden ötekine geçerken değişme mekanizmalarına dair fikirleri ihtiva etmesi lazımdır. Belli bir dönemin içinde çalışan araştırmacılar için dönemlendirmeyi, bir çeşit trafik işareti gibi bu anlamsız parçaları anlamlandırırken üzerinde hareket ettikleri band hakkında bir fikir sağlayan alet olarak görebiliriz.

Osmanlı tarihi hakkında okul kitaplarına kadar girmiş olan dönemlendirmenin de aynı fonksiyon ile, ilk bakışta anlaşılacak derecede etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ama dönemlendirmenin herhalde bir modelleştirme olarak doğrusu ve yanlışlığı olmaz, elverişliliği veya elverişsizliği olabilir. Bunu Kuhn'un tabiriyle 'paradigma'ya benzetebiliriz. Her periyodun bir paradigma gibi anlaşılması müm-

kün. O periyodun içinde olup bitenleri anlamlandıran, çerçeveleyen, açıklayan bir paradigma. Fakat bu paradigma belirli bir sosyal değişim anlayışına dayandığı ve mümkün olduğu kadar nötral olabildiği ölçüde elverişliliğe sahip olur, diyebiliriz.

Osmanlı tarihinde tekrarlanagelen dönemlendirmenin böyle özellikleri görülüyor. Bir kere çok net şekilde değer yargıları ihtiva ediyor (kuruluşa nötral denilebilir ama yükseliş öyle değil). Durgunluk, gerileme, dağılma, kesinlikle olup bitenler hakkında peşin ve çoğu kere yanıltıcı olabilecek istikametlere yönlendiren olumsuz değer yargıları ile yüklü kavramlardır. Mesela Osmanlı tarihçiliğine baktığınız zaman 20. yüzyılın en tanınmış üç Osmanlı tarihçisi Ömer Lütfi Barkan, Fuat Köprülü ve Halil İnalcık'tır. Bunların üçü de kuruluş ve yükseliş devirleriyle ilgilenmişlerdir. Bütünüyle Türk tarihçileri, Türkler, hepimiz bu dönemleri iyi öğrenmişizdir. Ama durgunluk, gerileme, dağılma dönemleri hakkında araştırma yapmaktan kaçınmışızdır. Öğrenmekten de kaçınmışızdır. 17., 18. ve hatta büyük ölçüde 19. yüzyıllar bir nevi kolektif amnezi (hafıza kaybı) alanı haline gelmiştir. Bu, dönemlendirmenin taşıdığı subjektif değer yargılarından doğmuştur. Yoksa olayların içine girdiğimiz zaman bu kadar bilinme liyakatinden mahrum fenomenlerle karşılaşmadığımızı söyleyebilirim.

Bir kere tarihin duyguyla, milli heyecanlarla alakası çok açık. Hiçbir genç tarihçi durgun, gerileyen, dağılan bir toplumu, bir dönemi heyecanla öğrenmeye, araştırmaya heves etmez. Genellikle büyüyen, karmaşılaşan, gelişen fenomenleri incelemek metodolojik olarak daha çekicidir. Buna karşılık gerileyen, dağılan, çürüyen, bozulan, deforme olan fenomenleri araştırmak metodolojik olarak oldukça zordur. Yani iflas eden bir firmanın incelenmesi, doğup büyüyen, gelişen, karmaşık holdinglere dönüşen bir firmayı araştırmaktan daha zor ve metodolojik olarak iticidir. Onun için bizim 17., 18. yüzyılların, hatta bir ölçüde 19. yüzyılın tarihi çok az ilgi görmüş, az araştırılmıştır. Tabii genel kitaplarda bu yüzyılların bahsi edilmiş. Fakat hep, istatistik ölçülere vurursanız, düşük oranlarda temsil edilmişlerdir. Ayrıca bu çok yüzeysel, belirli bir sosyal değişmeye, toplumun çeşitli sektörleri arasındaki ilişkiye ait hiçbir ipucu ve fikir ihtiva etmediği için incelediğimiz dönemlerle ilgili yol göstericiliği de olmayan bir sınıflamadır.

Mesela bu dönemlendirmenin etkisiyle kendi araştırmalarımda başıma gelen bir hatıramı arz etmek isterim. Osmanlı tarihi çalışmaya başladığım zaman Osmanlı kaynaklarından önce yabancı kaynakları inceledim. Önce Fransız, sonra İngiliz kaynakları; seyahatnameler, çağdaş gözlemler, hatıralar, raporlar vs. okudum. İstanbul'da 1746-1762 yıllarında İngiliz sefiri olan Sir James Porter'ın kitabını okudum. Orada 18. yüzyılın ortalarında, "Bürokrasideki dikkat ve itina bakımından hiçbir Hristiyan devlet Babıali ile yarışamaz. Muameleleri çok büyük bir titizlikle yaparlar. Herhangi bir emri veya kararı, eğer tarihi biliniyorsa, ne kadar eski olursa olsun, hemen bulup çıkarabilirler"¹ şeklinde bir pasajı okuduğum zaman inanmadım. Yalnız inanmamakla kalmadım, Porter'dan bu pasajı okuduğumu da unuttum. Çünkü gerileme dönemindeki bir Osmanlı'nın 1750 yıllarında Prusya'nın meşhur Büyük Friedrich'inin bürokrasisinden, XIV. Louis'nin, XV. Louis'nin bürokrasisinden daha ileri, daha etkin bir bürokrasiye sahip olabileceğine hiçbir şekilde ihtimal vermediğim için zihnim almadı. Çok sonra Porter'a tekrar baktığım zaman onu idrak ettim. Ama onu idrak ettiğim zaman Osmanlı bürokrasisinin ürünlerini tanıyordum. Arşivdeki belgelerden Osmanlı bürokratlarının nasıl çalıştıklarına dair biraz fikir sahibi olmuşum; o zaman Porter'ın mütalaası bana son derece tabii, normal göründü.

Bizim tasnifimizin, dönemlendirmemizin, eğer dönemlendirme yorumlamayı kolaylaştıran, yönlendiren bir trafik işareti gibi anlaşılırsa, çok açık şekilde bizi yanlış istikametlere sevk eden, yalnız isabetli olmamakla kalmayan, insanı yanlışlara götüren bir niteliği olduğunu söyleyebiliriz. Onun daha çok siyasî sınırların, askerî-siyasî başarıların sınırlara yansıyan sonuçlarını anlatmaya çalışan bir dönemlendirme olduğu anlaşılıyor. Ama bunu da tam olarak ifade etme kabiliyetinden maalesef mahrumdur. Eğer amaç onu ifade etmek olsa idi, belki bütün Osmanlı tarihini iki ana periyoda bölerek incelemek daha doğru olurdu. Bu iki periyodu, mesela birisini genişleme, öbürünü de daralma diye isimlendirmek daha makul olabilirdi.

¹ Sir George Larpent: *Turkey; its History and Progress from the Journals and correspondence of Sir James Porter, fifteen years ambassador at Constantinople (1746 - 1762)*, Vol. I, London 1854. s. 268.

Osmanlı tarihini incelediğimiz zaman sınırların değişmesi olarak, yükseliş dedikleri döneme kadar hızlı bir şekilde genişliyor, ondan sonra 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın sonlarına kadar duraklama dönemi geliyor; duraklama dedikleri şey ise sınırların yavaş genişlemesi olarak görünüyor. Burada lojistik eğridir söz konusu olan; hiçbir exponansiyel (üslü) büyüme ilanihaye sürmez. Osmanlıların başına gelen, bir çeşit lojistik eğridir. Yani 1500'lerde, hızlı bir şekilde genişlemiş, ondan sonra hızı yavaşlamıştır. Bu bütün exponansiyel eğrilerin başına gelen kaderi aksettiriyor. 1700'den sonraki daralma kısmını da tam simetrik sayabiliriz; ikisi birlikte bir çan eğrisi oluştururlar.

Şimdi 'genişleme ve daralma dönemleri' diye iki ana döneme ayırmış olsak, sanıyorum hiçbir komplekse kapılmadan bu eğrinin arkasındaki fenomenleri daha iyi tanıyabilirdik. O zaman herkesin hayranlıkla izlediği bir yükselme döneminden sonra bir felaketler döneminin değil, değişik bir maceranın seyrettiğini daha kolaylıkla anlayabilirdik. Avrupa kıtasında genişleme 1354'te başladı ve 1683'e kadar aşağı yukarı kesintisiz devam etti. Ondan sonra da geri dönüş başladı. Viyana'nın kuşatıldığı 1683 yılından İmparatorluğun sona erdiği 1922 yılına kadar geçen süre 239 yıldır. Daralmanın ortalama hızı, yıllık 4.000 km² civarındadır. Aynı sahanın fethi, genişleme döneminde (1354-1683) 329 yılda gerçekleşmiştir ki, bunun da yıllık ortalaması 3.000 km² kadardır. Gidiş ve dönüş hızları arasındaki fark % 30 civarındadır. Ama ilerlerken karşı kampı oluşturan Avrupa'ya oranla dönüşte birkaç misli daha büyümüş, adeta devleşmiş bir Avrupa vardır. Bu sebepten bu daralmayı da, birinci dönemdeki genişleme derecesinde, hatta bir bakıma ondan daha başarılı saymak gerekir. Zira adım adım geri çekilmenin arkasında anlaşılması, açıklanması ve inanılması kolay olmayan muazzam bir direnmenin gücü vardır. Geri çekilmedeki bu yavaşlığı da asırlar süren genişleme dönemindeki hızlılık gibi, *mucizevi* diye nitelemek gerekir. Bu ikinci dönemde onun modern iktisadi büyümeyi gerçekleştirmiş bulunan rakiplere karşı, üstelik bu büyük değişmeyi gerçekleştirmeden direnebilmiş olması, onun mucizevî başarı niteliğini azaltan değil, aksine artıran bir etken olarak kabul edilmelidir.

Gerçekten karşısında bulunduğu uluslararası ortam bakımından düşünersek, ikinci dönemdeki başarısı birincisinden de parlak

görünür. Çünkü bütün dünyaya hakim olan bir Avrupa karşısında gösterilen bu direnç, dikkatle incelendiği zaman birinci dönemdekinden daha büyük bir hayatiyete ve dayanmayı ihtiva eden bir performansla işaret eder. Bu dönemi daralma veya değişme dönemi şeklinde daha nötral olarak isimlendirmiş olsak bunları objektif analizlerle teşhis etmemiz çok daha kolay olurdu. Ama yanlış anlaşılmayı önlemek üzere hemen belirtmeliyim ki Osmanlı tarihi böyle dönemlendirilmeli diyor, değilim. Böyle basit bir ikili dönemlendirme içinde Osmanlı tarihini kavramanın imkanı olmadığı açıktır. Amacım alternatif bir teklif değil, mevcut dönemlendirmenin yanıltıcılığını ortaya koymaktan ibarettir.

Osmanlı sisteminin, çeşitli unsurları ile toplumun çeşitli sektörleri bakımından değişen ritimler ve zirvelerden oluşan bir yumak halinde 20. yüzyıla geldiğini söylemek lazım. Siyasi ve askeri sınırlar için böyle ikili bir şema yetebilir. Ama toplumun siyasi organizasyonu için başka, diğer kesimleri için başka ritimler söz konusudur. Bürokrasi için 18. yüzyılın ortasında bir İngiliz'in (Porter'in) gözlemini ifade ettim; bu gözlem 1750'lerdeydi. Daha sonra bürokrasinin gelişmeye devam ettiğini biliyoruz. Bürokrasi bakımından, mesela 16. yüzyıl ile 18. yüzyılı mukayese edersek, bir gerileme kesinlikle söz konusu edilemez. Dönemlendirmeyi sistemin diğer unsurları bakımından değişik ritimler, değişik zirveler ve bütün bunların yumağı olarak düşünmek gerekir. 18. yüzyılın sonlarına kadar sanat, kültür, iktisadi faaliyetler, organizasyon, üretim, refah bakımlarından "Osmanlı sistemi ne zaman geriledi?" diye bir soru sormak ve cevaplamak oldukça zor gözüküyor. Genişleme ve daralmanın dışında, toplumun çeşitli sektörleri için bugüne kadar kullanılan dönemlendirmenin isabetli bir yönlendirme yapmadığını söyleyebiliriz.

Batı için yapılan dönemlendirmeyi biliyoruz: Antik çağlar, orta çağlar ve modern çağlar. Batı tarihçiliği bunun üzerine devamlı yeni fikirler, yeni teklifler tartışmaktadır. Mesela modern çağ, en çok üzerinde durulan çağdır. 15. yüzyılda başlayıp birçoklarınınca 18. yüzyılın sonlarına kadar sürdüğü kabul edilen bu dönemle alakalı tartışmalar günümüzde de devam ediyor. Ne oldu 1500'lerde? Mesela çeşitli fikirler arasında, bu dönemin modernitenin başlangıcı olduğu tezine bile günümüzde ciddi itirazlar var. Evet, diyorlar, 15. yüzyılda önemli şeyler oldu, İstanbul'un fethi dahil, matbaa, Rönesans, keşif-

ler, evren tasavvurunun, Ptoleme (Batlamyus) görüşünün değişmesi ve daha birçok devrimler, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusun önemli bir değişim trendi içine girmesi ve 16. yüzyılda fiyat devriminin yaşanması bütün bunların demeti yeni bir şey getiriyor. Ne bakımdan getiriyor? Toplumun üst tabakaları bakımından bir değişme olduğu muhakkak; sosyal ve iktisadî değişmelerin kitlelere yansıyan kısmına baktığımız zaman 1500'lerde herhangi bir önemli değişme yok, diyorlar. Avrupa için genellikle kabul gören görüşe göre 11. ila 18. yüzyıllar arası modernitenin hazırlık dönemidir. Asıl değişme, 18. yüzyılda endüstri devrimi ve demokrasi ile birlikte başlayan değişmelerdir. Yani sıradan insanların zihninde, tüketiminde çeşitli göstergelerdeki değişmeler o zaman başladı, deniliyor.

Osmanlı tarihini henüz bu derece derinliğine araştırma imkânımız olmamıştır. Ama Osmanlı toplumunda 15. ve 16. yüzyıllara göre, 18. ve 19. yüzyılların içinde, bu son iki yüzyılın lehine çok önemli değişmeler olduğunu gözlemliyoruz. Kullandığımız dönemlendirmenin, bize ve tarihimize giydirdiği 'deli gömleği'ne rağmen.

Dönemlendirme ile ilgilenmeye yeni başladım, diyebilirim. Bundan iki sene evvel Amerika'da, Wisconsin Üniversitesi'nde Osmanlı modernleşmesi, değişmesi ile ilgili bir seminer yapıldı. Osmanlı tarihi alanında otorite olan adamlar bir araya geldiler ve dönemlendirmenin yeniden düşünülmesi gerektiği üzerinde konuştular; konuştuk, tartıştık. Fakat enteresandır ki, bir arpa boyu yol gidilemediğini de gösterdi bu tartışmalar. Ondan sonra düşünmeye başladım, çünkü orada ciddi adamlar, birtakım şemalar ileri sürdüler; ancak bu şemaların hiçbiri, isabetsizliğinde ittifak ettiğimiz mevcut dönemlendirmeden maalesef daha isabetli görünmüyordu. Araştırmalarımızın bugünkü durumunda toplumu *bütün sektörleri* ile tanıyacak ve ona göre dönemlere ayırabilecek düzeye henüz varamadığı orada anlaşıyordu. Dönemlendirme çalışmaları ile tarihî araştırmalar arasında bir gidiş-geliş olmalı. Araştırmalarımız ilerledikçe dönemlendirme taslakları oluşturulmalı, bu yeni taslaklara göre derinleştirilen araştırmalarla bu taslaklar test edilmeli ve gerekirse düzeltilmeli. Bu karşılıklı birbirini destekleyici gidiş-gelişler sonucunda sübjektif değer yargılarından mümkün olduğu kadar arındırılmış nötral, isabetli ve özü açık bir dönemlendirme inşa edilebilir.

Index

A

Abaza Mehmed Paşa 91, 169, 221

Abdurrahman Şeref 47, 83

Abdülhamid (I.) 283

Abdülhamid (II.) 14, 40, 149, 283, 284

Açe 85, 112

Adriatik 84

Afrika 63, 68, 112, 163, 171, 204

Ahmed (III.) 91, 172, 185

Akça-Koca 88

Akdeniz 38, 56, 57, 63, 67, 68, 69, 71, 84, 85, 86, 99, 100, 106, 111, 123, 125, 145, 166, 176, 183, 185, 209

Albert Hourani 170, 294

Ali Abou El-Haj 52

altın çağ 98, 140, 166, 170, 243, 275, 313

Amcazâde Hüseyin Paşa 82

Anadolu 30, 42, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 104, 106, 108, 111, 115, 116, 129, 141, 161, 202, 206, 208, 210, 211, 214, 217, 220, 221, 230, 236, 241, 251, 265, 286, 305, 308

Andre Gunder Frank 38

Antalya 181, 187

Arabistan 37, 126

arazi tahrirleri 95

Ariel Salzmann 35, 297

Arnavut 61, 135

Asafname 44, 233, 234, 237, 260

Atlantik 121, 122, 123, 184, 185, 186, 187, 296, 299

Aubert 196

Avusturya 36, 86, 194, 196, 244, 245, 272

Ayan 74, 214

Azerbaycan 87, 88, 287

B

Babîâli 36, 215
 Baron de Tott 186, 189, 191
 Basra 67, 68, 111
 Batı Sibirya 63
 Bayezid (I.) 84, 86, 89, 90, 93, 156
 Bayezid (II.) 79, 80, 156, 180, 188, 192, 202
 Beç 30
 Bedi-i Nusret 186
 Belgrad 37, 84, 118, 188, 189, 192, 193
 Benelüks ülkeleri 178
 Bernard Lewis 11, 12, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 59, 126, 135, 162, 167, 170, 175, 180, 201, 211, 225, 278, 292, 293, 295
 Beyrut 126
 Birecik 181, 192
 Birinci Dünya Savaşı 37, 115, 126, 145
 Birmingham Üniversitesi 13, 36
 Bitinya 105
 Bizans 65, 84, 92, 104, 105, 106, 108, 110, 147, 150, 166, 206, 207, 285, 308, 309
 Bizans İmparatorluğu 84, 92
 Boğdan 49, 200
 boyar 109
 Brescia 178, 194

C-Ç

C.J. Heywood 243
 Celal Nuri 29, 30, 31

Celali isyanları 82, 94, 158, 221

celep 218

Cemal Kafadar 11, 31, 35, 97

Cenineli Ali Paşa 161

Cenova 68, 178

Cevdet Paşa 43, 53, 83, 289

Cezayir 118

Christopher Hill 41

Coğrafya 43, 53, 67, 75, 101, 132, 231

Cuny 196

Çaldıran Savaşı 179

Çanakkale 187

Çeşme 186

Çiftlikhane 56

Çin 36, 67, 75, 144, 231, 296

çorbacı 213

D

Daniel Goffman 35, 151

Dede Efendi 39

denizcilik 119, 132, 309

devşirme 33, 34, 47, 61, 107, 108, 127, 142, 203, 275

Dimitri Kantemir 54, 200, 274

Divan-ı Hümayun 47

Doğu Asya 98, 121

Donald Quataert 10, 14, 20, 31, 38, 56, 151, 153, 165, 291, 300

Düstûr'l-amel li Islahi'l-halel 81

Düyun-ı Umumiyye 126

